

ABD’de Siyonist Lobiler ve Etkileri

İNSAMER, 7.11.2022

Lokman GÖKTAŞ

<https://www.insamer.com/tr/abdde-siyonist-lobiler-ve-etkileri-1.html>

Hem Hristiyanların hem de Yahudilerin Siyonist kanadı tutucu bir din anlayışıyla hareket etmekte ve inançları uğruna emellerine ulaşabilmek maksadıyla planlı ve organize bir şekilde örgütlenmekte.

Giriş

Müslümanların, Hristiyanların ve Yahudilerin ortak buluşma noktası olan Filistin toprakları, geçmişten bugüne bu topraklar üzerinde egemenlik kurmak isteyen güç odaklarının farklı şekillerdeki mücadelelerine sahne olmuştur. Daha çok dinî, ekonomik ve siyasi anlamda kendini gösteren bu süreç, İsrail’in uluslararası hukuku ve insani değerleri hiçe sayan işgal politikaları sonrasında topyekûn bir mücadele alanına dönüşmüştür. Bu noktada İsrail’in acımasız politikalarının ve “durdurulamaz bir güç” olarak lanse edilen konumunun, aslında daha çok Siyonist Yahudi hareketinden beslendiği gerçeğini ise hiçbir zaman göz ardı etmemek gerekmektedir. Yahudiler arasında farklı görüşteki grupların varlığı bilinse de Siyonizm hareketi bu farklılıkların üzerini bir şekilde örtmekte ve kendi politikasını küresel çapta bir destekle hayata geçirmeye çalışmaktadır. Siyonist Yahudilerin küresel anlamda görünür faaliyetlerinin neredeyse tamamının ABD merkezli yürütüldüğü gerçeği dikkate alındığında öncelikle ABD içerisinde örgütlenen Siyonist hareketlerin incelenmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada ABD üzerinden yürütülen Siyonist hareketin kapsamı ve faaliyet alanları incelenerek “lobicilik faaliyetleri” olarak adlandırılan yapıların konumuna ve İsrail lobilerinin etkinliklerine dikkat çekilmek istenmiştir. Bu minvalde öncelikle kavramların ne anlama geldiği açıklanarak lobilerin aslında hangi düşünsel temele dayandıklarının, hangi motivasyonla örgütlenme yoluna gittiklerinin bilgisi verilmeye çalışılmış, sonrasında ise birkaç örnek üzerinden İsrail lobileri ve faaliyet alanlarının aktarılması hedeflenmiştir. Esasında günümüzde ABD’nin sahip olduğu küresel vizyonunun ve etkinlik alanının kapsamı göz önüne alındığında, Siyonist politikaların neden ABD destekli ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Buradan hareketle yapılan araştırmalarda, ABD’nin siyasi sisteminde yer alan ve söz konusu politikalara yön verebilmek için baskı unsuru teşkilatlar olarak faaliyet gösteren yapıların başında İsrail lobilerinin geldiği görülmektedir. Hristiyan

Siyonizm'i olarak da anılan ve bir anlamda bu anlayışın temsilcisi olarak karşımıza çıkan Evanjelist lobilerle Siyonist Yahudi lobilerinin bu motivasyonla çalışmalar yaptıkları ve ABD'nin Ortadoğu politikalarını belirlerken büyük bir etkiye sahip oldukları anlaşılmaktadır. Hristiyanların, esasında Hz. İsa'nın ölümü üzerinden Yahudilerle geçmişten gelen karşıt pozisyonları bulunsa da Evanjelistlerin Mesihçi anlayışlarının farklı olması, Yahudilerle Filistin topraklarında aynı hedefleri paylaşmalarına sebebiyet vermektedir. Neticede İsrail'in Filistin toprakları üzerinde tek bir güç olarak pozisyon almadığı ve küresel bir siyasi organizasyonun homojen karışımı denilebilecek bir yapıda Siyonist hedeflerle hareket ettiği, bu nedenle bölgesel çabaların Filistin toprakları üzerinde aranan huzuru ve barışı tesis edemeyeceği su götürmez bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

ABD'de Siyonist Lobiler ve Etkileri

Her geçen gün küreselleşmenin daha fazla hissedildiği bir dünya düzeni içerisinde ABD'de meydana gelen her bir değişimin etkisi, farklı coğrafyalarda da hissedilmektedir. Bu durumun en önemli sebeplerinden biri ise, ABD'nin kendi ulusal ve uluslararası çıkarları için kullandığı siyasi ve ekonomik gücünün yanı sıra farklı coğrafyalarda hüküm sahibi olan yahut olmak isteyen güç odaklarının da bu siyasi ve ekonomik gücü kendilerine dayanak yapmak istemeleridir. Bu nedenle söz konusu ekonomik ve siyasi gücün -sahibi olmaktan ziyade- yöneticisi ve yönlendiricisi olabilmek için geçmişten günümüze ABD iç siyasetinde de farklı çekişmeler yaşandığı görülmektedir. ABD'de lobicilik faaliyetleri olarak adlandırılan bu durumun iki baş aktörü vardır: Evanjelist lobiler ve Yahudi lobileri. Çatı kavram olarak karşımıza çıkan İsrail lobisi, başta Filistin toprakları olmak üzere farklı coğrafyalarda yaşayan her bir Yahudi'nin çıkarları için hareket eden; siyasi, kültürel, ekonomik, dinî vb. alanlarda çalışmalar yapan baskı unsuru gruplar olarak adlandırılmaktadır. Evanjelistlerin inanç sistemine göre, İsa Mesih'in yeryüzüne tekrar gelmesi ve Kıyamet Savaşı'yla (Armageddon) beraber Kudüs merkezli Tanrı'nın krallığını kurarak cennetin kendilerine bahşedilmesi gerekmektedir. Bu nedenle de Siyonist Yahudilerin Filistin toprakları üzerindeki faaliyetlerine destek vermektedirler. Böyle bir ortamda, günümüz ABD'sinin küresel vizyonunu şekillendiren güç merkezlerinin Siyonist Yahudi lobileriyle birlikte hareket ettikleri ve Ortadoğu politikasını kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirdikleri görülmektedir. Zira siyasi Yahudi Siyonizmi'nin ortaya çıkışıyla beraber geçmişten günümüze Filistin topraklarının Yahudilerce işgali ve devletleşme yolunda atmak istedikleri adımları dikkate alındığında, küresel çapta etkilere sahip ABD gücünün söz konusu lobilerce yönlendirilebiliyor olması, Siyonistlerin ulaşmak istedikleri amaçlarını gerçekleştirebilmeleri için önem arz etmektedir. Bu minvalde Siyonist

lobilerin kapsamının ve işlevselliklerinin düşünsel temelini daha net anlaşılabilmesi noktasında öncelikle kavramların söz konusu oluşumlar için neler ifade ettiğinin bilinmesi gerekmektedir.

Yahudi Din Anlayışında Siyonizm ve Siyasi Siyonizm

ABD'deki Siyonist lobi faaliyetlerinin anlamlandırabilmesi için öncelikle Yahudi düşüncesinde Siyonizm'in ne anlama geldiğini ve hangi amaçlar için kullanıldığını bilmek gerekmektedir. Kaynaklarda yer aldığı şekliyle Yahudilerin bir peygamber olarak değil de soylu bir kral olarak kabul ettikleri Hz. Süleyman, kendi krallığı döneminde Kudüs'teki Siyon Dağı'nın üzerine Süleyman Mabedi'ni inşa ettirmiştir. Allah tarafından bildirilip Hz. Süleyman'a inşa ettirildiği düşüncesine sahip olmaları sebebiyle mabet Yahudiler tarafından “Kutsal Ev” anlamına gelen “Beit ha-Mikdaş” olarak isimlendirilmiştir. Mabetten bugüne intikal eden tek kısım ise, günümüzde “Ağlama Duvarı” olarak bilinen yerdir. Tarihte bu mabedin MÖ 586 yılında Babil Kralı tarafından ve MS 70 yılında da Roma İmparatorluğu tarafından yerle bir edildiği ve her iki yıkımın da aynı ay ve aynı günde, “9 Âb”da[1] gerçekleştirildiği bilgisi yer almaktadır. Bu nedenle bu olay Yahudilerce her yıl çeşitli ritüellerle anılmaktadır.[2] Bu da Yahudilerin milat öncesine dayanan varlıklarını ve tarih sahnesindeki motivasyonlarını, kendilerine has bayram ve yas günleri aracılığıyla yaşatmaya devam ettiklerini göstermektedir.

Yahudi inancına göre tek bir Tanrı vardır. İnandıkları tek Tanrı tarafından kendilerini seçilmiş görmeleri sebebiyle diğer insanlardan üstün bir konumda olduklarını düşünmektedirler. Ayrıca yeryüzünde Tanrı'nın krallığının kurulacağına ve bunun da kendi içlerinden çıkacak bir Mesih'in öncülüğünde hayat bulacağına inanmaktadırlar. Bu nedenle dünyanın yöneticisi ve yönlendiricisi olacakları inancını geçmişten günümüze yaşatarak, toplumlarının umutsuzluğa düşmesine engel olmuşlardır.[3] Geleneksel Yahudi inancına göre Mesih öncülüğünde Filistin toprakları üzerinde birlik kurulacaktır ancak bu geri dönüş için herhangi bir eylemlilik hâline geçilmemesi gerekmektedir. Bu inanış nedeniyle “Üç Yemin”[4] olarak da bilinen eylemsizlik hâliyle beraber Yahudiler, yaşadıkları farklı coğrafyalarda uzun süre siyasi olarak aktif bir tutum sergilememişlerdir.[5] Buradan hareketle denilebilir ki, söz konusu inanç ritüelleri ve yaşanan olumsuzluklar Yahudiler için Siyonizm idealini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda Siyonizm en geniş tanımıyla “Filistin toprakları dışında yaşayan bütün Yahudileri yine Filistin'de toplayıp Siyon Dağı'nın tepesine Süleyman Mabedi'ni tekrar inşa etmek”[6] gayesinde olan ve ulusal Yahudi egemenliğini amaçlayan bir harekettir.[7] Bu amaçla çeşitli bölgesel oluşumlar ve dinî cemaatler ortaya çıkmış ancak topyekûn bir birlik sağlanamamıştır.

19. yüzyıl sonlarında (1895) Theodor Herzl, henüz 35 yaşında iken tüm dünya Yahudilerini birleştirip önceliği Filistin topraklarında olan Yahudi devletini kurma gayesiyle siyasi bir örgütlenmeye girişmiştir. Aynı yıl yazmaya başladığı *Yahudi Devleti*[8] isimli kitabını da 1896 yılında yayınlamış ve 1904 yılındaki ölümüne kadar bu gayesi için çalışmıştır. 1897 yılında Basel’de “Birinci Siyonist Kongre”yi düzenleyen Herzl’in[9] hatıralarında bu konu kendi ifadeleriyle şöyle yer almaktadır:

“Basel’de ben Yahudi devletini kurdum. Eğer yüksek sesle söylesem bana bütün dünya güler. Fakat beş sene içinde veya kesin olarak elli sene sonra garantili olarak herkes bunu böylece bilecektir. Bir devletin kurulması, o devleti kurmak isteyen kimselerin iradelerinde mündemiçtir... Toprak sadece maddeden ibarettir. Devlet bir toprağa malik olsa bile, yine de mücerret bir mefhumdur. Kilise devleti vardır, toprağın bulunmaması bir şey ifade etmez. Aksi takdirde Papa’nın saltanatı bahis konusu olamazdı. Basel’de delegeleri tedricen bu devlet moduna hazırladım ve onlara kendilerinin bir ‘Millî Meclis’ olduklarını hissettirdim.”[10]

Görüldüğü üzere henüz bir toprak parçasına sahip değilken bile Herzl, hatıralarında topraksız da olsalar bir devlet sahibi olabilecekleri idealinden bahsederek Basel Konferansı’na katılanların zihinlerde Siyonist bir Yahudi devletinin inşasını başlattığını, yakın gelecekte de bu zihinlerin büyük Yahudi devletini kurmaya muktedir olacağını ifade etmiştir. Ne var ki Theodor Herzl’in ölümüyle sarsılan siyasi Siyonist hareket, Haim Weizmann ile tekrar toparlanmış ve siyasi hareketlerin yanı sıra kültürel faaliyetlerin geliştirilmesi ve Yahudi milletinin idealist bir yapıya büründürülmesi hedefleriyle çalışmaya devam etmiştir. Herzl’den sonra Siyonist hareketi etkili bir şekilde yöneten Weizmann,[11] aynı zamanda 1948 yılında kurulduğu ilan edilen İsrail devletinin ilk cumhurbaşkanı olmuştur.[12]

Hristiyan Siyonizm’i ve Evanjelizm

En basit şekliyle Hristiyan Siyonizm’i, “felsefî bir semitizm biçimidir ve Siyonizm’e Hristiyan desteği” olarak tanımlanabilir. Bu kişilerin Yahudi terminolojisine hâkim olmaları gibi bir gereklilik bulunmamaktadır.[13] Bu tanımın ilk kez, Yahudi olmadığı hâlde Birinci Siyonist Kongre’ye çağırılan Kızılhaç’ın kurucusu Henry Dunant için Theodor Herzl tarafından kullanıldığı belirtilmektedir.[14] Evanjelizm ise, Hristiyan öğretisinin katı bir yorumu olarak bilinmektedir. “Evanjelist” kelimesi, anlam olarak “Hristiyanlık bildirisini vaaz eden, yayan kişi” manasında olsa da “Evanjelikler” kelimesi, “ABD’yi kuran ve tutuculuğuyla bilinen Protestan Kilisesi’nin muhafazakâr kesimini”[15] tanımlamak için kullanılmaktadır.

Amerikalı yazar ve din araştırmacısı Wendy Murray Zoba'nın şu ifadeleriyle konu zihinlerde daha da netleşecektir:

“Hristiyanlığın üç ana kolu vardır: Papa'nın otoritesini tanıyan Katolikler; ibadetlerinde eski gelenekleri takip eden Doğu Ortodoks Hristiyanlar ve Papa'nın otoritesini reddederek İncil'i birincil ilham ve otorite kaynağı olarak benimseyen Protestan Hristiyanlar. Evanjelikler Protestan'dır, ancak tüm Protestanlar Evanjelik değildir.”[16]

Bununla beraber Hristiyan Siyonizm'ine karşı duruşuyla tanınan eski Anglikan papazı Stephen Sizer, Hristiyanlar tarafından Yahudilere verilen desteğin geçmişinin Yahudi Siyonizmi'nden en az 60 yıl öncesine dayandığını ifade etmektedir. Hristiyan Siyonizm'inin kökenlerinin 19. yüzyılda İngiltere'de atıldığını kaydeden Sizer, 20. yüzyıla gelindiğinde İngiltere'nin bu rolü ABD'ye devrettiğini belirtmektedir.[17]

Evanjeliklerin inanç sistematğine Ortadoğu üzerinden bakıldığında, Mesih'in yeryüzüne inip Kıyamet Savaşı'yla beraber Kudüs'te Tanrı'nın krallığını kuracağına inandıkları görülmektedir. Mesih'in yeryüzüne gelmesi için de İsrail devletinin kurulması, Ortadoğu'daki çatışmaların artması, doğal afetlerin çoğalması gibi kehanetlerin gerçekleşmesi gerektiğine inanmaktadırlar.[18] Yukarıda da belirtildiği üzere, Siyonist Yahudilerin inançlarında da Mesih'in yeryüzüne gelmesiyle birlikte Kudüs merkezli bir dünya hâkimiyeti kurulacağı düşüncesi vardır. Bu noktada Evanjelist düşünce, Eski Ahit inancıyla hareket ederek Siyonist Yahudilerin faaliyetlerini desteklemekte ve Yahudilerin Tanrı'nın seçilmiş halkı olduğunu kabul etmektedir.[19] Zira Yahudilere verdikleri bu destek sayesinde Evanjelikler, Tanrı'nın krallığının kendilerine bahşedileceğine inanmaktadır. Bu inanışa göre dünyada 1000 yıl sürecek olan hükümdarlık Yahudilere verilirken, Evanjelikler cennetin sahibi olacaktır.[20]

Bu noktada açıklanması gereken bir diğer husus ise, Yeni Ahit'i yani İncil'i kabul eden Evanjeliklerin neden Eski Ahit üzerinden hareket ederek Yahudilere destek verdiğidir. Evanjelistler için her ne kadar hükmünü kaybetmiş olsa da Eski Ahit'i okumakta ve üzerinde düşünmekte fayda vardır; çünkü onun Tanrı'yı anlamak için düşünsel bir gerçeklik sunduğuna inanmaktadırlar.[21]

ABD'de Lobciliğin Yeri

“Lobi”, kelime anlamı itibarıyla “siyasi menfaat temin etmek için teşkil edilen baskı grubu”[22] olarak tanımlanmaktadır. Hâliyle lobcilik faaliyetleri de söz konusu menfaatlerin temini için girişilen her türlü eylemliliği ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu noktada Amerikan siyasi sistemine bakıldığında, baskı grupları arasındaki en etkili konumun İsrail lobisine ait olduğu

anlaşılmaktadır. “İsrail lobisi” terimi şemsiye görevi görmekte ve “Amerikan dış politikasını İsrail yararına yönlendirmek için aktif olarak çalışan şahıs ve teşkilatlardan oluşan gevşek bir koalisyonu”[23] ifade etmektedir. Bu lobi ABD’nin Ortadoğu üzerindeki ahlaki ve stratejik dayanağı olmayan politikalarının başlıca sebebi olarak görülmektedir. İsrail lobisi, tek bir merkezi olmayan, geniş bir yelpazeye sahip bir organizasyon olarak düşünülebilir. Söz konusu geniş yelpaze içerisinde aynı politik görüşte olmayan farklı teşkilatlar da mevcuttur. Bu gruplar faaliyetlerini son dönemlerde gözle görülür bir şekilde, gizlenme ihtiyacı hissetmeden icra etmektedirler.[24] Amerika’da geçmiş dönemlerde bazı kongre üyelerinin yardımcılığı görevini yürüten M. J. Rosenberg, ABD’de kongre üyelerinin büyük çoğunluğunun lobilerin faaliyetlerine ne Amerika’nın ne de İsrail’in çıkarlarına uygun olduğu için değil, lobilere karşı olumsuz bir tavır takınmaya korktukları için destek verdiklerini söylemektedir.[25]

Bu tespite en uygun örneklerden biri, ABD senatosunda 20 yıllık senatörlük geçmişi bulunan Paul Findley’dir. 1967 Arap-İsrail savaşları sırasında bölgesel çözüm üretmek isteyen senatörün bu amaçla çeşitli araştırmalar yaptığı ve Lübnan’daki kamplara ziyaretlerde bulunduğu, araştırmaları neticesinde Filistin yanlısı ve İsrail karşıtı bir tavır göstermeye başladığı, bu sebeple de başta Amerikan İsrail Halkla İlişkiler Komitesi (AIPAC) olmak üzere İsrail lobilerinin tepkisini çektiği kaydedilmektedir. Bunun neticesinde de 1982 seçimlerinde lobilerin faaliyetlerinin arttığı ve Findley’in tekrar senatör seçilmesine engel olduğu ifade edilmektedir.[26] “Paul Findley” örneği, İsrail karşıtı söylemler ve politikalar benimseyen ABD’li diplomatların görüşlerini beyan etmede çekimser kalmalarına sebep olmaktadır. Bu konuyla ilgili yaptığı araştırmalarını kitaplaştıran Findley, söz konusu lobilerin faaliyetlerini kendi deneyimleri üzerinden aktarmakta ve açıkça şunları söylemektedir:

“İsrail politikasını eleştirmek için en küçük girişimde bulunanlar çok acı ve ardı arkası kesilmeyen bir saldırıyı davet eder ve bazıları, İsrail lobisinin şu veya bu kesiminin amansız baskısı nedeniyle geçim kaynaklarından mahrum kalır, hatta yaşantıları bile cehenneme dönüşür. ABD başkanları bundan ürkerler. Kongre çekinir, saygın üniversiteler, İsrail veya Yahudilerin aleyhinde olan bir program veya bağışlardan köşe bucak kaçarak. Medya devleri ve askerî liderler bunun baskısı altında ezilir, büzülürler.”[27]

İsrail devletinin çıkarları için ABD’de lobicilik faaliyetleri yürüten iki temel oluşum karşımıza çıkmaktadır: Yahudi lobileri ve Evanjelist lobiler.

a) Yahudi Lobileri

Amerikalı siyaset bilimi profesörü John Mearsheimer, ABD'deki İsrail lobilerinin en önemli ayağını Amerika'da yaşayan Siyonist Yahudilerin oluşturduğunu ifade etmektedir. Ona göre Siyonist Yahudilerin kurduğu teşkilatların görevi sadece politik anlamda İsrail destekçilerine oy vermek olarak görülmemelidir. Bu yapılar, bürokratlara yahut medya patronlarına mektuplar yazarak onları kendi görüş ve talepleri doğrultusunda yönlendirmeye çalışmak, İsrail destekçisi siyasilere maddi destek sağlamak gibi faaliyetlerde de bulunmaktadır.[28]

Siyonist Yahudilerin söz konusu faaliyetleri gerçekleştirebilmek maksadıyla 80'den fazla örgüt kurduğu ve bunların içerisindeki en önemli 51 teşkilatın "Büyük Amerikan Yahudi Teşkilatlarının Başkanları Konferansı" çatısı altında bir araya getirildiği belirtilmektedir. Söz konusu çatı teşkilatın gayesi ise; "farklı grupların İsrail'in refahı için ortak bir güç oluşturması, ABD-İsrail arasındaki ilişkilerin güçlendirilip geliştirmesi" olarak tanımlanmaktadır.[29] Bu noktada birkaç örnek üzerinden Siyonist Yahudi lobilerinden bahsetmek açıklayıcı olacaktır.

1. Amerikan İsrail Halkla İlişkiler Komitesi

American Israel Public Affairs Committee (AIPAC), söz konusu lobiler içerisinde önde gelen teşkilatlardan biri olarak kabul görmektedir. 1951 yılında Washington merkezli olarak kurulan teşkilatın ilk isminin "Amerikan Siyonist Konseyi" olduğu, 1959'da AIPAC olarak değiştirildiği, amacının ise kısaca "ABD ve İsrail'in güvenliğini artıracak şekilde ABD-İsrail ilişkisini güçlendiren ve genişleten politikaları desteklemek"[30] olduğu ifade edilmektedir.[31] AIPAC aynı zamanda ABD ve İsrail'in stratejik çıkarlarının ve ahlaki değerlerinin aynı olduğunu vurgulayarak savunma amaçlı faaliyetlere odaklanmıştır. Geniş maddi imkânlara sahip olan bu yapı, Soğuk Savaş'ın siyasi ortamında oldukça güçlü bir konum elde etmiştir. Siyasi eylem komitelerinin kurulmasına ve böylece İsrail yanlısı adaylara maddi yardımların aktarılmasına imkân veren yeni seçim kampanyaları finansmanı kanunlarıyla da gücünü pekiştirmiştir.[32]

AIPAC'ın 1951'deki kuruluş bütçesi 50.000 dolar iken 1970'li yıllardan itibaren 1,2 milyon dolara kadar çıkmıştır. Bugün 50.000'i aşkın üyesi ve 15 milyon dolarlık bütçesiyle Siyonist lobiler içerisinde baş aktör konumuna yükseldiği, ABD'nin İsrail'e gönderdiği maddi ve askerî desteğin büyük kısmının AIPAC'ın çalışmaları neticesinde gerçekleştiği kaydedilmektedir.[33] Paul Findley de AIPAC'ın Amerika'daki lobicilik faaliyetlerinin en etkili oluşumu olduğunu kaydetmektedir:

- *"Ortadoğu politikasıyla ilgilenen herkesin karşısına dikilen bir devdir. (...) Senato ya da Temsilciler Meclisi üyeleri bunu hiçbir zaman itiraf etmezler. Çünkü AIPAC gibi bir*

politik gücü karşılarına almalarının gelecek seçimlerde onlar için umudun yarı yarıya bitmesi anlamına geldiğini iyi bilirler... AIPAC güç demektir. Sert, durdurulması çok zor bir güç.”[34]

2. Amerikan Yahudi Komitesi

1906 yılında kurulan *American Jewish Committee* (AJC), 1830’lu yıllarda Amerika’ya göçmüş “Alman Yahudileri” tarafından kurulmuştur. Merkezi New York şehridir. AJC’nin; ABD kamuoyunda İsrail farkındalığı oluşturmak, ABD’de yaşayan Yahudilerin kimliklerinin korunmasına destek olmak, her türlü hak ihlali karşısında Yahudilerin haklarını savunmak gibi amaçları bulunmaktadır. Balfour Deklarasyonu’nu desteklemiş ve İsrail devletinin kuruluşu için de önemli çalışmalar yapmıştır.[35] Resmî internet sitesinde yer alan bilgilere göre; Birleşmiş Milletler üye ülkeleri ile devamlı olarak diplomatik görüşmeler yapmakta, kendi kuruluş amaçlarını destekleyen küresel politikaları savunmakta, sosyal medyada varlık göstererek daha geniş kitlelere ulaşım misyonunu gerçekleştirmeye çalışmaktadır.[36]

3. İftira ve Karalama ile Mücadele Birliği

1913 yılında *Anti-Defamation League of B’nai B’rith* (ADL) ismiyle Chicago’da kurulan örgütün merkezi günümüzde New York’tadır. Başlıca gayesi Yahudilerin haklarını savunmak ve antisemitizm ile mücadele etmektir. Ortadoğu ve Yahudilerle ilgili filmler, yazılar, konferanslar bu örgüt tarafından takip edilmektedir. ADL ayrıca Araplarla ilgili yapılan olumlu çalışmaları engelleyerek kendi disiplinlerine aykırı hareket eden kişiler hakkında fişleme anlamına gelecek dosyalar hazırlamaktadır. ABD’deki 31 ofisi haricinde Kanada ve Kudüs’te birer ofisi, Roma ve Moskova’da ise birer temsilciliği bulunmaktadır.[37] Resmî internet sitesinde 1910’lu yıllardan günümüze kadarki tarihî sürecine yer veren ve kimlerle nasıl mücadele ettiğini anlatan ADL, ayrıca örgüt olarak antisemitizmle ve aşırılıkla mücadele içerisinde olduklarını, çevrimiçi nefret ve taciz olaylarının da takibini yaptıklarını belirtmektedir.[38]

4. Amerikan Yahudi Kongresi

Merkezi New York olan *American Jewish Congress* (AJCongress), 1918 yılında kurulmuştur. Başlıca amaçları arasında; Yahudi milletin varlığıyla ilgili geliştirilen her türlü kültürel faaliyete destek vermek, İsrail devletinin özgürlük ve barış içerisinde gelişmesi için mücadele etmek, kilise ve devlet ayrımını destekleyerek inanç özgürlüğünü savunmak gibi maddeler vardır. Kurucuları arasında Albert Einstein, ABD Anayasa Mahkemesi yargıçları Louis Brandeis ve Felix Frankfurter gibi Amerikan Yahudilerinin önde gelen isimleri

bulunmaktadır.[39] Örgüt resmî internet sitesinde İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında Nazizm’e karşı korkusuzca mücadele ettiğini, Almanya’daki Yahudilerin ABD’ye göçlerinde etkin rol aldığını, devletler arası diplomasiye etki ederek Almanya aleyhinde lobi çalışmaları yaptığını, ABD yasalarını kullanarak Yahudi haklarını savunan ilk Yahudi teşkilat olduğunu ifade etmektedir.[40]

5. Amerikan Yahudi Ortak Dağıtım Komitesi

Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye’de büyükelçilik görevini yürüten Henry Morgenthau’nun Alman Yahudisi Amerikalı bankacı Jacob Schiff’e gönderdiği, Osmanlı toprakları içerisindeki Filistin’de yaşayan Yahudilerin yardıma muhtaç olduklarını bildiren telgraf, örgütün kuruluşunda etkili olmuştur. 1914 yılında New York merkezli kurulan *American Jewish Joint Distribution Committee*’nin (JDC) faaliyet alanları içerisinde; ABD dışında yaşayan yardıma muhtaç Yahudiler için destek ve rehabilitasyon programları oluşturmak; kültür, eğitim ve sağlık gibi alanlarda kurumlara destek verip maddi kaynak sağlamak gibi çalışmalar yer almaktadır. JDC’nin faaliyetleri günümüzde İsrail’de, Kuzey Afrika’da ve Avrupa’da yoğunlaşmaktadır.[41]

Resmî internet sitesi üzerinden Ukrayna’daki Yahudiler için yardım kampanyası düzenleyen JDC, kendisini “küresel çapta faaliyet gösteren insani yardım kuruluşu”[42] olarak tanımlamaktadır. Ancak örgütün yardım faaliyetlerindeki önceliğinin daha çok Yahudiler olması, ırksal bir insaniyet anlayışına sahip olduğunu göstermektedir. JDC ayrıca, kurduğu çevrimiçi arşivi ile “Modern Yahudi Tarihi” araştırmalarında kullanılabilecek belgelerin yer aldığı en önemli veri tabanlarından birine sahip olduğunu ifade etmektedir.[43]

6. Amerikan Yahudi Tarihi Topluluğu

American Jewish Historical Society (AJHS), 1892 yılında New York merkezli kurulmuştur. Amerikan Yahudiliği ile ilgili bilgi-belge toplamak, kataloglar oluşturup yayınlar yapmak, orijinal belgelerle arşiv oluşturup Amerikan Yahudi tarihi için kaynak kütüphanesi hâline gelmek gibi amaçları gerçekleştirmek için kurulmuştur. *American Jewish History* adlı bir dergi ile *Heritage* adlı yılda dört kez çıkartılan bir haber gazetesi bulunmaktadır.[44] AJHS’nin resmî internet sitesinde, etnik ve kültürel arşivinde 30 milyondan fazla belge, 60.000’den fazla kitap bulunduğu ve söz konusu belgelere gerek çevrimiçi gerekse Manhattan’daki Yahudi Müzesi’nden erişim sağlanabildiği belirtilmektedir.[45]

b) Evanjelist Lobiler

İsrail lobileri içerisinde, Siyonist Yahudilerin yanı sıra Hristiyan Siyonistler de vardır ve bu grup Amerika'daki "Hristiyan sağının siyasi olarak aktif bir alt grubu gibi düşünülebilir." [46] Hareketin önde gelen isimleri arasında Amerikalı Evanjelist medya patronu Pat Robertson, Jerry Falwell ve John Hagee gibi din adamlarının yanı sıra siyasi arenada cumhuriyetçi kanatta yer alan Tom Delay ve Richard Armeş gibi isimler de bulunmaktadır. [47]

Hristiyan Siyonizmi'nin temelleri 19. yüzyıl İngiltere'sinde atılmıştır. John Nelson Darby ve Louis Way gibi din adamları bu bağlamda İngiltere siyasetinde etkili olmuş, Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'un Filistin topraklarında bir Yahudi devleti kurulması fikrini benimsemesini ve Balfour Deklarasyonu ile bu fikrin açıkça ortaya konulmasını sağlamışlardır. [48] Ayrıca ABD'de varlıklı bir Evanjelist olan William Eugene Blackstone da Filistin topraklarının Yahudilere verilmesi için 1891 yılında "*Blackstone Memorial*" adlı bir dilekçe hazırlamış ve Amerika'nın önde gelen pek çok isminin imzasını aldıktan sonra bu dilekçeyi ABD Başkanı Benjamin Harrison'a sunmuştur. [49]

İngiltere'de ortaya çıkan Hristiyan Siyonistler, İsrail devletinin kurulması için girişimlerde bulunmuş ve ABD üzerinden lobicilik faaliyetlerine girişerek bu amaç için çalışmalarına devam etmiştir. Theoder Herzl'in *Yahudi Devleti* isimli kitabını 1895 yılında yazmaya başladığı düşünülürse, Hristiyan Siyonistlerin yönlendirmesiyle Yahudilerin Filistin toprakları üzerindeki hak iddialarının belirgin bir şekilde ortaya çıkmış olabileceği söylenebilir. Bu nedenle vakıayı ABD'de faaliyet gösteren birkaç lobi üzerinden örneklendirmek faydalı olacaktır.

1. İsrail İçin Hristiyan Birliği

Siyonist Yahudi örgütü AIPAC'ın Hristiyan versiyonu olarak karşımıza çıkan *Christians United for Israel* (CUFI) 2006 yılında Papaz John Hagee tarafından kurulmuştur. Bugün 10 milyondan fazla üyesiyle ABD'deki İsrail yanlısı en büyük örgüttür. [50] İsrail'i ve Yahudileri koruyup kollamak amacıyla hareket ettiğini açıkça ifade eden CUFI, resmî internet sitesinde faaliyetleri ile ilgili şunları yazmaktadır:

- "Binlerce Hamas roketi Gazze'deki 2014 savaşını tetiklediğinde, Koruyucu Hat Operasyonu sırasında her eyaletten İsrail'e bir papaz getirdik. Dış politika kurumu ABD Büyükelçiliğinin Kudüs'e taşınmasına karşı çıktığında, CUFI aktivistleri yönetime 135.000'den fazla e-posta gönderdi. İsrail, Amerikan vergi dolarlarıyla sübvans edilen terörizmin saldırısına uğradığında, CUFI, Taylor Force Yasası'nın geçmesine yardımcı olmak için Kongre'ye bir milyondan fazla e-posta gönderdi." [51]

2. Amerikan Hristiyan Yayın Ağı

ABD'nin önde gelen medya kuruluşu *Christian Broadcasting Network* (CBN), 1960 yılında Pat Robertson tarafından kurulmuştur. Evanjelist öğretinin yayılması amacıyla televizyon, internet ve sosyal medya üzerinden aktif bir şekilde faaliyet gösteren CBN, misyonunu “dünya milletlerini İsa Mesih'in gelişine ve Tanrı'nın krallığının yeryüzünde kuruluşuna hazırlamak” olarak açıklamaktadır.[52] Kurucu Pat Robertson, “*Tanrı'nın ülkeyi İsrail'in soyundan gelenlere verdiği inıyoruz. Filistin'e verilmedi. Sözde Filistinlilere verilmedi. Suudilere veya Suriyelilere verilmedi.*”[53] gibi sözlerle devamlı olarak ABD'nin İsrail'in çıkarlarına destek vermesi gerektiğini vurgulamakta ve Filistin topraklarının sadece Yahudilere ait olduğunu ifade etmektedir. Örneğin Ariel Şaron'un 2006 yılında kalp krizi geçirmesinin sebebini, Gazze Şeridi'nden çekilmesine bağlayarak Tanrı'nın o toprakların bölünmesine razı olmadığını, iki devletli bir yapıyı kabul etmediklerini söylemiştir.[54]

3. Uluslararası Hristiyanlar ve Yahudiler Kardeşliği

1983 yılında Haham Yechiel Eckstein tarafından Kanada merkezli kurulan *International Fellowship of Christians and Jews* (IFCJ), resmî internet sitesinde kuruluş misyonunu Yahudi-Hristiyan ilişkilerini güçlendirmek ve antisemitizme uğrayan, yoksulluk ve dışlanmışlıkla mücadele eden tüm Yahudilere yardımcı olmak şeklinde açıklamakta ve bir insani dayanışma örgütü olduğunu savunmaktadır.[55] Örgüt politik faaliyetlerden ziyade insani destek hizmetleri ile ilgilenmektedir.

4. Billy Graham Evanjelist Derneği

Billy Graham Evangelistic Association (BGEA), 1950 yılında din adamı Billy Graham tarafından kurulmuştur. İsa Mesih'in müjdesini insanlığa duyurmak maksadıyla kurulan dernek, bu amaçla televizyon, radyo, internet gibi araçları kullanmanın yanı sıra “nesiller boyu devam edecek bir haçlı seferi” olarak tanımladığı kütüphane örgütlenmesiyle aktif bir şekilde faaliyet göstermektedir.[56]

İngiltere merkezli bir Hristiyan haber sitesinde yer alan yazıda; Yahudiler arasında Graham'ın dinler arasındaki etkili rolüyle tanındığı ve eski İsrail başbakanlarından Golda Meir tarafından “İsrail'in gerçek dostu” olarak lanse edildiği, 1973'te Mısır ve Suriye'nin saldırısına uğrayan İsrail'e desteğin Billy Graham'ın ABD Başkanı Richard Nixon'ı şahsen aramasıyla başladığı ve kendisine farklı Yahudi örgütlerinden ödülleri verildiği kaydedilmektedir.[57]

Sonuç

Çalışmanın neticesinde Alman ekonomist Werner Sombart'ın; *“Amerikancılık dediğimiz şey, değiş yerindeyse, damıtılmış Yahudi ruhundan başka bir şey değildir.”*[58] sözüyle ifade ettiği gerçeklik karşımıza çıkmaktadır. Görülmektedir ki, hem Hristiyanların hem de Yahudilerin Siyonist kanadı tutucu bir din anlayışıyla hareket etmekte ve inançları uğruna emellerine ulaşabilmek maksadıyla planlı ve organize bir şekilde örgütlenmektedir. Bu durumun getirisi olarak İsrail'in Filistin toprakları üzerindeki kabul edilemez işgal politikası sırasında uyguladığı terör, şiddet, vandalizm gibi fiilleri dünya kamuoyunda görmezden gelinmeye devam etmektedir. ABD üzerinden örgütlenen söz konusu Siyonist lobiler; gazeteden televizyona, sosyal medyadan radyoya, politikadan eğitime, kısacası hayatın her alanına müdahil olmakta ve sahip oldukları motivasyon gereği çeşitli faaliyetler gerçekleştirmektedirler. Bu örgütler ayrıca, yürüttükleri propagandalarla Filistin toprakları üzerindeki politikalarını haklı bir dava olarak lanse etmeye çalışmaktadırlar. Kendi görüş ve düşüncelerine karşı çıkan, faaliyetlerine ters düşen durumlarda ise “antisemitizm” sloganı altında bayrak açarak baskı ve sindirme yolunu tercih etmektedirler. Ayrıca bu çalışmada tanıtılan lobiler haricinde, işlevselliği yüksek pek çok baskı unsuru ismin ve örgütlenmenin bulunduğunu da belirtmek gerekmektedir. Bu nedenle konuyla ilgili yapılacak daha derinlikli çalışmalarla daha fazla bilgiye erişileceği muhakkaktır.

ABD'deki Siyonist lobiler üzerinden örneklendirdiğimiz politikaların dünya üzerinde tek egemen güç hâline gelmek maksadıyla Siyonist yapılarca uygulandığı aşikâr bir vakıadır. Bu durum, Filistin toprakları üzerinde özlenen barış ve huzur ortamının tesis edilebilmesi için bölgesel çabaların tek başına yeterli olmayacağını da göstermektedir. Zira geçmiş çağlardan itibaren insanlığın odak noktası olan Filistin toprakları, çeşitli sebeplerle hâkim olunmak istenilen, değer yüklü coğrafi bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Tam da bu noktada Taha Kılınç'ın şu analizini hatırlatmak yerinde olacaktır:

- *“Tarih boyunca Kudüs'ü elinde tutanlar, dünyaya hâkim olmuştur... Dünyaya hâkim olanlar, mutlaka Kudüs'ü de ellerinde tutmuşlardır. ABD'nin, bütün risklere rağmen İsrail'e yatırım yapması ve bölgede bu şekilde 'fiilî karakol' bulundurmasının sebebi de tam olarak budur.”*[59]

Sonnottlar

- [1] Millî Yas Günü: Miladi takvime göre temmuz ve ağustos ayları arasına denk gelmektedir. Üç hafta öncesinden başlayarak oruç tutmak âdettir. Bu üç hafta içerisinde evlenilmez, hiçbir şenlik yapılmaz. Yas alameti olarak yerde oturulur ve Yeremya kitabından ağıtlar okunur; bk. Hayrullah Örs, *Musa Ve Yahudilik* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1966), s. 422-423.
- [2] Yaşar Kutluay, *Siyonizm ve Türkiye* (İstanbul: Selçuk Yayınları, 1967), s. 6-8.
- [3] Örs, s. 355, 357.
- [4] 1- Yahudiler, Kudüs'e dönüş maksadıyla saldırmayacak. 2- Sürgünde bulundukları yerlerde isyan etmeyecek. 3- Bu sözlerin karşılığında sürgünde oldukları topraklarda fazla eziyet çekmeyecekler; bk. Rahim Ay, "İsrail'in Kuruluşunun Teolojik Meşruiyet Sorunu: 1967 Altı Gün Savaşları Bağlamında Bir Soruşturma", *Eskiye*, 43 (20 Mart 2021), s. 355.
- [5] Seda Özalkan, "Yahudi Milliyetçiliği: Siyonizm", *Orta Doğu'yu Kuran İdeolojiler*, ed. Zekeriya Kurşun (İstanbul: Vadi Yayınları, 2020), s. 291-292.
- [6] Kutluay, s. 10.
- [7] Stephen Sizer, *Christian Zionism: Road Map to Armageddon?* (Leicester: Inter-Varsity Press, 2004), s. 17.
- [8] Kitap, *Der Judenstaat* (Yahudi Devleti) adıyla 1896 yılında yayımlanmıştır; ayrıca bk. Özalkan, "Yahudi Milliyetçiliği: Siyonizm", s. 302, 311.
- [9] Sizer, s. 18; Kutluay, s. 21; Özalkan, "Yahudi Milliyetçiliği: Siyonizm", s. 314.
- [10] Kutluay, s. 126.
- [11] Kutluay, s. 289; Özalkan, "Yahudi Milliyetçiliği: Siyonizm", s. 319-320.
- [12] Aynı zamanda iyi bir kimyager olan Weizmann patlayıcı yapımında kullanılan asetonu geliştirmiş ve bu sayede Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin patlayıcı ihtiyacı karşılanmıştır. İngiliz bürokratlarla yakınlaşan Weizmann, Siyonist hareketin merkezini İngiltere'ye taşımıştır; bk. Can Deveci, "Balfour Deklarasyonundan İsrail'in Kuruluşuna: Filistin'in İşgali", *Huzuru Bekleyen Şehir: Kudüs*, ed. Osman Aydın (İstanbul: İlim Yayıma Vakfı, 2020), 130-139.
- [13] Stephen Spector, *Evangelicals and Israel: The Story of American Christian Zionism* (New York: Oxford University Press, 2009), s. 2-3.
- [14] Sizer, s. 19.

- [15] “Evanjelistler neyin peşinde?”, *Fikriyat Gazetesi*. “Evanjelistler neyin peşinde?”, *Fikriyat Gazetesi*, <https://www.fikriyat.com/fikriyat-ozel/2018/06/01/evanjelistler-neyin-pesinde> (15 Temmuz 2022).
- [16] Wendy Murray Zoba, *The Beliefnet Guide to Evangelical Christianity* (New York: Doubleday, 2005), s. 4.
- [17] Sizer, s. 254-255.
- [18] Zoba, s. 31-33; Spector, s. 27-28.
- [19] Yahudilerin seçilmişliği ile birlikte kendilerinin de seçilmiş oldukları düşüncesinin kabul edildiği görülmektedir; bk. Sizer, s. 135-140.
- [20] “Evanjelistler neyin peşinde?”; Davut Dağ, “Evanjelizm ve Ortadoğu”, *Genç Birikim Dergisi*, <http://www.gencbirikim.net/evanjelizm-ve-ortadogu/> (15 Temmuz 2022); Sizer, s. 20-22.
- [21] Zoba, s. 23; Yaratılış 12:3’te yer alan “Seni kutsayanları kutsayacak, seni lanetleyeni lanetleyeceğim. Yeryüzündeki halklar senin aracılığınla kutsanacak.” ifadelerinin de söz konusu inanışın temelinde yer aldığı bilgisi verilmektedir; bk. Spector, s. 23-24.
- [22] D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (Ankara: Rehber Yayınları, 1990), “Lobi”, s. 721.
- [23] Stephen M. Walt, John J. Mearsheimer, *İsrail Lobisi ve Amerikan Dış Politikası*, çev. Hasan Kösebalaban (İstanbul: Küre Yayınları, 2009), s. 134.
- [24] age., s. 133-134.
- [25] Dan Fleshler, *Transforming America’s Israel Lobby: The Limits of Its Power and the Potential for Change* (Washington: Potomac Books, 2009), s. vii.
- [26] Paul Findley, *ABD’de İsrail Lobisi*, çev. Mustafa Özcan, N. Ahmet Asrar (İstanbul: Pınar Yayınları, 1994), s. 7-8; bk. “Paul Findley: A Man of Courage”, *ArabAmericanNews* (blog), 17 Ağustos 2019; *Washington Post*, “Paul Findley, 11-Term Republican Congressman from Illinois, Dies at 98”, https://www.washingtonpost.com/local/obituaries/paul-findley-11-term-gop-congressman-from-illinois-dies-at-98/2019/08/10/6044a07c-bb83-11e9-b3b4-2bb69e8c4e39_story.html (15 Ağustos 2022); Katharine Q. Seelye, “Paul Findley, Congressman Behind War Powers Act, Dies at 98”, *The New York Times*, blm.

U.S., <https://www.nytimes.com/2019/08/13/us/politics/paul-findley-dead.html> (13 Ağustos 2019).

[27] Findley, s. 514.

[28] Walt, Mearsheimer, s. 137-138.

[29] age., s. 139-140.

[30] “Policy Agenda”, AIPAC, <https://www.aipac.org/policy> (10 Ağustos 2022).

[31] Walt, Mearsheimer, s. 40-41; Findley, s. 63.

[32] Walt, Mearsheimer, s. 143.

[33] Zenife Umerova, *Yahudi Lobisinin ABD İçindeki Konumu ve Ortadoğu Politikasındaki Rolü* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006), s. 142-143.

[34] Findley, s. 51, 52; ayrıca bk. Fleshler, s. 34-35.

[35] İsmail Başaran, *Ana Hatlarıyla Amerikan Yahudiliği: Tarihsel Süreç ve Gruplar* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2020), s. 117; Umerova, s. 147.

[36] “Biz Kimiz | AJC”, <https://www.ajc.org/whoweare> (10 Ağustos 2017).

[37] Başaran, s. 119; Umerova, s. 150.

[38] “Misyonumuz ve Tarihçemiz | ADL”, <https://www.adl.org/about/mission-and-history> (15 Ağustos 2022).

[39] Başaran, s. 118.

[40] “Hakkında - Amerikan Yahudi Kongresi”, <https://ajcongress.org/about/> (23 Ocak 2020).

[41] Başaran, s. 123-124.

[42] “Our Story | JDC”, JDC | *JDC Is the Global Jewish 9-1-1. We Put Jewish Values into Action When the World Needs Them Most*, (blog), <https://www.jdc.org/our-story/> (31 Aralık 2020).

[43] “Hakkımızda | JDC Arşivleri”, <https://archives.jdc.org/about-us/> (15 Ağustos 2022).

[44] Başaran, s. 121.

[45] “About AJHS”, *American Jewish Historical Society*, <https://ajhs.org/about/> (15 Ağustos 2022).

[46] Walt, Mearsheimer, s. 159; Fleshler, s. 159.

[47] Walt, Mearsheimer, s. 159.

[48] 1917-Balfour Deklarasyonu'yla Filistin'de bir devlet vaadinde bulunulmuştur. Walt, Mearsheimer, s. 159.

[49] C. I. E. Staff, "Blackstone Memorial is Presented to President Harrison", *CIE*. C. I. E. Staff, "Blackstone Memorial is Presented to President Harrison", *CIE*, <https://israeled.org/blackstone-memorial/> (5 Mart 2022).

[50] Walt, Mearsheimer, s. 161; Fleshler, s. 159.

[51] "Our Mission", *Christians United for Israel* (blog), <https://cufi.org/about/mission/> (16 Ağustos 2022).

[52] "CBN Ortakları Misyon Beyanı | CBN.com", *CBN.com - The Christian Broadcasting Network*, <https://www1.cbn.com/about/cbn-partners-mission-statement> (16 Ağustos 2022).

[53] "The Land of Israel: A Gift from God-Teaching - PatRobertson.com", <http://www.patroberson.com/teaching/TeachingonIsraelTerritory.asp> (16 Ağustos 2022); ayrıca bk. "Israel and the Road Map to Peace-Teaching - PatRobertson.com", <http://www.patroberson.com/Teaching/TeachingonRoadMap.asp> (16 Ağustos 2022).

[54] Walt, Mearsheimer, s. 162; Fleshler, s. 161.

[55] "About IFCJ Canada-International Fellowship of Christians and Jews® of Canada", https://www.ifcj.ca/site/SPageNavigator/ca/about/ca_about_ifcj (16 Ağustos 2022); Walt, Mearsheimer, *İsrail Lobisi ve Amerikan Dış Politikası*, s. 161-162.

[56] "What We Believe", *Billy Graham Evangelistic Association*, <https://billygraham.org/about/what-we-believe/> (17 Ağustos 2022); ayrıca bk. "What We Do", *Billy Graham Evangelistic Association*, <https://billygraham.org/what-we-do/> (17 Ağustos 2022).

[57] "Billy Graham and the Jews: A Complex Connection", *ChristianityToday.com*, <https://www.christianitytoday.com/ct/2018/billy-graham/graham-and-jews.html> (17 Ağustos 2022); Amy Weiss, "Billy Graham Receives the Ten Commandments: American Jewish Interfaith Relations in the Age of Evangelicalism", *American Jewish History* 103/1 (Ocak 2019), s. 1, 4-5.

[58] Werner Sombart, *Yahudiler ve Modern Kapitalizm*, çev. Sabri Gürses (İstanbul: Küre Yayınları, 2016), s. 51.

[59] Taha Kılınç, *Ortadoğu'ya Dair Yirmi Tez* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), s. 42-43.